

Discourse Analysis of Resistance in the Holy Qur'an Based on Mental Spaces Theory

(A Case Study Centered on Tafsir al-Mizan by Allameh Tabataba'i)

Peyvand Safari¹, Soudabeh Mozaffari², Ahmad Kheyri³

1. Corresponding author. PhD Candidate, Department of Arabic Language and Literature, Kharazmi University, Tehran, Iran. E-mail: p.safari@khu.ac.ir
2. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Kharazmi University, Tehran, Iran. E-mail: soud42_moz@khu.ac.ir
3. PhD Candidate, Educational Management, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail: Ah.kheiri@iau.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 8 July 2025

Received in revised form 21

September 2025

Accepted 23 September 2025

Published online 23 September
2025

Keywords:

Holy Qur'an,
Fauconnier,
Mental Spaces,
Resistance.

ABSTRACT

Mental spaces constitute one of the fundamental concepts in cognitive linguistic theories. The primary application of this theory is to explain how meaning is processed in the human mind, with the aim of understanding the interaction among language, thought, and cognition. Mental Spaces Theory was first proposed in 1985 by Gilles Fauconnier, a Swiss philosopher, to address certain linguistic problems. This theory emphasizes the formation of temporary and dynamic structures in the human mind to demonstrate how semantic networks and related mental structures play a fundamental role in analyzing and comprehending complex meanings. Accordingly, the present study examined the application of this theory in analyzing the discourse of the Holy Qur'an concerning the concepts of resistance. In this regard, five verses from Hajj, Anfal, and Baqarah Surahs were selected within the conceptual domain of believers' resistance against polytheists. Subsequently, using a descriptive-analytical method, the selected vocabulary was examined within the theoretical framework of Mental Spaces Theory. The analysis of related semantic layers within the context of the Quranic verses and the assessment of the theory's efficacy in achieving a deeper comprehension of the verses' meanings constituted the primary objectives of this study. The findings indicated that divine verses employ various strategies in constructing resistance discourse, among which the utilization of mental space construction in accurately depicting the concepts of resistance proves to be most effective. This study demonstrated that Mental Spaces Theory can serve as an innovative approach in the analysis, interpretation, and more precise and enriched translation of divine verses, functioning as an effective tool to convey the divine message to the audience in a comprehensive and impactful manner.

Cite this article: Safari, Peyvand.Soudabeh Mozaffari,Ahmad Kheyri.(2025). Discourse Analysis of Resistance in the Holy Qur'an Based on Mental Spaces Theory (A Case Study Centered on Tafsir al-Mizan by Allameh Tabataba'i). *Journal of Resistance Literature*, 17 (33), 67-86. <http://doi.org/ 10.22103/jrl.2025.25513.3058>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/ 10.22103/jrl.2025.25513.3058>

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

1- Introduction

This study investigated the applicability of Mental Spaces Theory, first introduced by Gilles Fauconnier (1985) within the field of cognitive linguistics, to the analysis of Qur'anic discourse, specifically with regard to the concept of resistance. Qur'anic discourse is layered and multidimensional, encompassing theological, ethical, spiritual, and socio-historical elements. By applying a cognitive linguistic framework, this study aimed to frame resistance not merely as a socio-political notion but also as a profound spiritual stance rooted in divine guidance. The objective of the study was to elucidate how mental space constructions shape semantic complexity in selected Qur'anic passages, providing theoretical and practical implications for Qur'anic interpretation, translation, and pedagogy. The target audience includes scholars of cognitive linguistics, Qur'anic studies, and religious hermeneutics.

2- Method

The study employed a descriptive-analytical research design, examining verses from Hajj and Anfal Surahs. These texts were analyzed in terms of lexical choices, syntactic structures, and semantic markers that generate mental spaces associated with resistance. The procedure involved identifying key linguistic triggers that establish mental spaces, mapping the semantic layers that emerge, and interpreting how these layers interact to construct a comprehensive discourse of resistance.

Sampling Procedures

As the study was textual and conceptual in nature, no human participants were involved. The corpus was limited to selected Qur'anic passages chosen for their thematic relevance to the concept of resistance. Accordingly, procedures of participant recruitment, informed consent, and sampling methods were not applicable.

Sample Size, Power, and Precision

Not applicable, as the study was based on qualitative textual analysis rather than statistical sampling.

Mixed-Methods Research

Not applicable, as the research design relied solely on qualitative linguistic analysis.

3- Results

The findings revealed that Qur'anic verses construct mental spaces which facilitate the representation of abstract concepts such as divine support, moral perseverance, and collective struggle. These mental spaces function as cognitive scaffolds that connect historical battles with spiritual perseverance, creating layered meanings of resistance. By enabling connections across temporal and spiritual domains, Mental Spaces Theory helps explain how the Qur'an communicates resilience in both individual and communal contexts.

4- Conclusions

The study concluded that Mental Spaces Theory offers an effective interpretive framework for understanding Qur'anic discourse. It highlighted how sacred texts employ complex cognitive strategies to encode multiple layers of meaning. These insights have both theoretical and practical significance: theoretically, they enrich cognitive linguistic approaches to religious texts; practically, they enhance Qur'anic interpretation, facilitate more nuanced translations, and provide valuable tools for religious education in contemporary contexts.

Author Contributions

Conceptualization, [Author Name]; methodology, [Author Name]; analysis, [Author Name]; writing—original draft preparation, [Author Name]; writing—review and editing, [Author Name]. All authors have read and approved the published version of the manuscript.

Data Availability Statement

Not applicable, as the study was based on textual analysis of Qur'anic verses.

Acknowledgements

The author(s) would like to thank colleagues and mentors who provided guidance on the intersection of linguistics and Qur'anic studies.

Ethical Considerations

This study involved no human participants. The study adheres to ethical standards of academic integrity and avoids plagiarism, misrepresentation, or distortion of religious texts.

Funding

No funding was received for this research.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

تحلیل گفتمان مقاومت در قرآن کریم، مبتنی بر نظریه فضاهای ذهنی (مطالعه موردی با محوریت تفسیر المیزان علامه)

پیوند سفری^۱، سودابه مظفری^۲، احمد خیری^۳

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری، بخش زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خوارزمی، تهران. رایانامه: p.safari@khu.ac.ir

۲. دانشیار، بخش زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خوارزمی، تهران. رایانامه: soud42_moz@khu.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری، بخش مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران. رایانامه: Ah.kheiri@iau.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

فضاهای ذهنی، یکی از مفاهیم بنیادین در نظریه‌های زبان‌شناسی شناختی به‌شمار می‌آید. کاربرد اصلی این نظریه، توضیح چگونگی پردازش معنا در ذهن انسان با هدف درک تعامل میان زبان، تفکر و شناخت است. نظریه فضاهای ذهنی، نخستین بار در سال ۱۹۸۵ توسط ژیل فوکونیه، فیلسوف سوئیسی، برای حل برخی مشکلات زبان‌شناختی ارائه شد. این نظریه، بر شکل‌گیری ساختارهای موقت و پویا در ذهن انسان تأکید دارد تا نشان دهد شبکه‌های معنایی و ساختارهای ذهنی مرتبط با آن، چگونه در تحلیل و درک معانی پیچیده، نقش اساسی ایفا می‌کنند؛ بر همین اساس، پژوهش حاضر، به بررسی کارکرد این نظریه در تحلیل گفتمان قرآن کریم، حول مفاهیم مقاومت می‌پردازد. در این راستا، پنج آیه از سوره‌های حج، انفال و بقره در حوزه مفهومی مقاومت مؤمنان در برابر مشرکان انتخاب شده است. در ادامه با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی، واژگان منتخب در چهارچوب نظریه فضاهای ذهنی بحث و بررسی می‌شوند. تحلیل لایه‌های معنایی مرتبط، در بافت آیات قرآن کریم و سنجش کارایی این نظریه در فهم عمیق‌تر معانی آیات، از اهداف اصلی این پژوهش است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد، آیات الهی از راهبردهای مختلفی در ترسیم گفتمان مقاومت بهره‌می‌گیرد که یکی از کارآمدترین آن‌ها، بهره‌مندی از فضا سازی ذهنی در ترسیم دقیق مفاهیم مقاومت است. این پژوهش نشان می‌دهد که نظریه فضاهای ذهنی، قادر است به‌عنوان رویکردی نوین، در تحلیل، تفسیر و ترجمه دقیق‌تر و غنی‌تر آیات الهی به‌کاربرد تا به‌عنوان ابزاری کارآمد، پیام الهی را به صورتی جامع و مؤثر به مخاطب منتقل سازد.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۴/۱۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۶/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۷/۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۷/۱

کلیدواژه‌ها:

قرآن کریم،

فوکونیه،

فضای ذهنی،

مقاومت.

استناد: سفری، پیوند. مظفری، سودابه. خیری، احمد. (۱۴۰۴). تحلیل گفتمان مقاومت در قرآن کریم مبتنی بر نظریه فضاهای ذهنی فوکونیه (مطالعه موردی با

محوریت تفسیر المیزان علامه). *ادبیات بیداری*، ۱۷ (۳۳)، ۸۶-۶۷.

<http://doi.org/10.22103/jrl.2025.25513.3058>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

۱- مقدمه

نظریه «فضاهای ذهنی» از جمله مفاهیم بنیادین در حوزه زبان‌شناسی شناختی به‌شمار می‌آید و طی دهه‌های اخیر، توجه پژوهشگران بسیاری را به خود جلب کرده‌است. این نظریه، در سال ۱۹۸۵ توسط ژیل فوکونیه مطرح شد و هدف آن، تبیین فرآیندهای ذهنی تولید و درک معنا در زبان است. در طی این فرآیند، ساختارهایی که هنگام تفکر و گفتار در ذهن انسان شکل می‌گیرند بررسی می‌شوند. طبق این چهارچوب، ذهن انسان هنگام پردازش مفاهیم، «فضاهای ذهنی» متعددی را ایجاد می‌کند؛ این فضاها موقت و پویا هستند و امکان تفسیر مفاهیم پیچیده، نظیر استعاره‌ها و معانی انتزاعی را فراهم می‌سازند (شیرافکن و قائمی‌نیا، ۱۳۹۵: ۶۸).

زبان‌شناسی شناختی، به‌عنوان زیرشاخه‌ای از علوم شناختی، پیوند میان تجربه انسانی، ذهن و زبان را بررسی می‌کند. مطابق این دیدگاه، زبان، تنها یک ابزار برای انتقال داده‌ها و اطلاعات نیست بلکه به‌مثابه انعکاسی از ساختارهای ذهنی انسان عمل می‌کند. (صفوی، ۱۳۸۳: ۳۶۳؛ اسودی و مختاری، ۱۴۰۳: ۱۲) از این جهت، نظریه فضاهای ذهنی، ضمن تمرکز بر تعامل میان عناصر زبانی و ساختارهای شناختی، تلاش می‌کند، فرآیند مفهوم‌سازی در ذهن انسان را تبیین کند؛ فرآیندی که به‌ویژه در متون دینی و متعالی همچون قرآن کریم، اهمیت مضاعفی می‌یابد.

قرآن کریم، متنی وحیانی با غنای زبانی و معنایی چشمگیر است که بستری بیکران برای پژوهش‌های معناشناختی فراهم می‌سازد. ویژگی‌های زبانی منحصر به فرد قرآن، همچون بسامد بالای استعاره‌ها و کنایه‌ها سبب شده‌است که مخاطب، به‌طور پیوسته درگیر خلق فضاهای ذهنی پیچیده و چندلایه شود (ایزوتسو، ۱۳۸۰: ۳۲). در واقع، یکی از وجوه اعجاز قرآن، توانایی آن در خلق جهان‌بینی نوین از طریق بازتعریف مفاهیم و واژگان در شبکه‌ای تازه از معانی است، به‌گونه‌ای که واژگان پیش‌اسلامی، در بافت قرآنی، معانی متفاوت و ژرف‌تری می‌یابند (قائمی‌نیا، ۱۴۰۲: ۴۷).

از این منظر، نظریه فضاهای ذهنی می‌تواند ابزاری قدرتمند برای فهم بهتر لایه‌های معنایی نهفته در آیات قرآن باشد. فضاهایی که از رهگذر واژگان، ساختارها و سیاق قرآنی شکل می‌گیرند، امکان تحلیل عمیق‌تر مفاهیمی چون مقاومت، جهاد، صبر و پایداری را فراهم می‌سازند. با توجه به اهمیت و جایگاه مفاهیم مقاومت در گفتمان قرآنی، بررسی این مفاهیم از منظر نظریه فضاهای ذهنی می‌تواند به شناخت دقیق‌تری از نحوه ترسیم مفاهیم الهی و ارتباط آن‌ها با ذهن مخاطب منجر شود. این پژوهش درصدد پاسخگویی به این سؤالات است که چگونه می‌توان از منظر فضاهای ذهنی، گفتمان مقاومت در بافت آیات را تحلیل کرد؟ تفاوت مفهوم جنگ و مقاومت در گفتمان قرآن کریم چیست؟

۱-۱. پیشینه تحقیق

در حوزه مباحث نظری، آثاری چون «نگاهی تازه به معناشناسی از پالمر» (۱۳۶۶)، بنیان‌های تحلیل معنایی را مورد توجه قرار داده‌است که پایه‌ای برای کاربرد نظریه‌های شناختی در تحلیل متون مقدس فراهم می‌سازد. «درآمدی بر معنی‌شناسی» اثر صفوی (۱۳۸۳) و «معناشناسی» از قائمی‌نیا (۱۴۰۲)، بستر مناسبی برای درک اصول زبان‌شناسی شناختی و چگونگی پیاده‌سازی آن‌ها در متون دینی فراهم کرده‌اند. ایزوتسو در کتاب «خدا و انسان در قرآن» (۱۳۷۳) به ترجمه احمد آرام، به زیبایی و دقت مفاهیم معناشناسی و اعجاز معنایی قرآن را بررسی کرده‌است. اسودی (۱۴۰۳)، در اثر خود با عنوان «درآمدی بر رویکردهای زبان‌شناسی شناختی در قرآن کریم»، ضمن مرور نظریه‌های زبان‌شناسی شناختی، از جمله، نظریه فضاهای ذهنی، نشان می‌دهد که این رویکردها چگونه می‌توانند در تفسیر مفاهیم بنیادین قرآن -مانند ایمان، جهاد، صبر و مقاومت- به‌کار بروند. او زمینه‌ای نظری برای پژوهش‌های بین‌رشته‌ای فراهم می‌سازد که گفتمان قرآنی با نگاه شناختی را تحلیل می‌کنند. شیرافکن و قائمی‌نیا (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل فضاهای ذهنی گفتمان شیطان در قرآن»، نخستین تلاش‌های تطبیقی برای به‌کارگیری این نظریه در تحلیل گفتمان قرآنی را نشان می‌دهند؛ ایشان با بهره‌گیری از چهارچوب فضاهای ذهنی، لایه‌های پنهان معنایی در گفتمان شیطان را تحلیل می‌کنند و نشان می‌دهند که این نظریه، قادر به کشف الگوهای شناختی نهفته در متن قرآن است. در همین زمینه، قاسمی و

عابدی جزینی (۱۳۹۸) در تحلیل مفهوم «مرگ» در شعر جاهلی، از الگوی چهارفضایی آمیختگی مفهومی استفاده کرده‌اند. هرچند پژوهش آنها متمرکز بر متون شعری است اما روش‌شناسی آنها می‌تواند برای تحلیل گفتمان‌های قرآنی، به‌ویژه گفتمان‌هایی چون مقاومت، الگوبرداری شود. به‌طور مشابه، فتحی ایرانشاهی و همکاران (۱۴۰۳) نیز در بررسی استعاره مفهومی «عشق» در متنی غیرقرآنی، نشان می‌دهند نظریه آمیختگی مفهومی قادر به تبیین پویایی‌های شناختی در تولید معنای پیچیده است. توکل‌نیا و حسومی (۱۳۹۸) با بررسی مدل‌های چندمعنایی حرف «الی» در قرآن، گرچه تمرکز خود را بر معناشناسی شناختی نهاده‌اند، به‌خوبی نشان داده‌اند که نحوه ترکیب معانی واژگان در متن وحی، تابع ساختارهای ذهنی و مفهومی مخاطب است؛ ساختارهایی که از طریق فضاهای ذهنی و آمیختگی مفهومی قابل تحلیل هستند.

از جنبه تفسیری، آثار علامه طباطبایی (۱۳۷۴)، تصویری عمیق از گفتمان مقاومت در قرآن ارائه می‌دهند. این متون، علی‌رغم ماهیت سنتی‌تر خود، می‌توانند با نظریه‌های مدرن زبان‌شناسی شناختی پیوند خورده، و در تحلیل فضاهای ذهنی مقاومت در قرآن استفاده شوند. در مجموع، پیشینه پژوهش‌ها نشان می‌دهد گرچه کاربرد مستقیم نظریه فضاهای ذهنی در تحلیل گفتمان مقاومت در قرآن، هنوز نوپاست اما بنیان‌های نظری و مطالعات مشابه در حوزه‌های مفهومی نزدیک، زمینه مساعدی برای بسط این حوزه پژوهشی فراهم آورده‌اند.

۱-۲. چهارچوب نظری پژوهش

۱-۲-۱. زبان‌شناسی شناختی

شناخت را می‌توان به کسب معرفت و یا به یک مفهوم، کلیه «فعالیت‌های ذهنی» تعریف کرد. وقتی شناخت با هر تعریف و با هر رویکردی، موضوع بررسی قرار می‌گیرد؛ واقعیت دیگری نمایان می‌شود که در علوم مختلف از جمله زبان در ارتباط است که به نوعی جزء علوم شناخت پایه قرار می‌گیرند که جنبه جالب این علوم، مدل‌سازی شناختی است (ر. لوریا، ۱۳۹۱: ۱۲-۱۱). زبان، نظامی است که در یک سوی آن، پیام و در سوی دیگرش، مجموعه‌ای از نشانه‌ها یا نمادها قرار دارند. سوسور، این دو را دال (صورت) و مدلول (معنی) می‌نامد. زبان‌شناسی، مطالعه علمی زبان؛ و معناشناسی، مطالعه علمی معناست. معناشناسی، یکی از سطوح زبان‌شناسی نظیر آواشناسی و دستور است (ر. پالمر، ۱۳۶۶: ۱۳-۲۲)؛ به عبارتی، معناشناسی به‌عنوان یکی از شاخه‌های زبان‌شناسی، «دانش معنا» هم نام گرفته یعنی دانشی است که معنا را به‌گونه علمی بررسی می‌کند (قائم‌نیا، ۱۴۰۲: ۳). زبان‌شناسی، علم کسب شناخت نظام‌یافته و قاعده‌مند از موضوع زبان در همه ابعاد است. با رشد علوم شناختی در دهه‌های اخیر، توجه دانشمندان علوم شناختی به حوزه زبان‌شناسی و معناشناسی جلب شد (صفوی، ۱۳۸۳: ۳۶۳)؛ بدین معنا که اصول همگانی مربوط به طرح زبان، ریشه در شناخت دارد. از نظر ایشان میان تفکر، معنا و ساختار زبانی پیوند تنگاتنگ وجود دارد. زبان‌شناسی شناختی در نیمه نخست قرن بیستم و در نتیجه تلاش‌های فلاسفه تجربه‌گرا به‌وجود آمد. (اسودی و مختاری، ۱۴۰۳: ۱۴) زبان‌شناسی شناختی، شاخه‌ای از علم میان‌رشته‌ای شناخت است و شناخت، تمام جنبه‌های آگاهانه و ناخودآگاه عملکرد ذهن اطلاق می‌شود که از مطالعه زبان به چگونگی عملکرد سازوکارهای ذهن دست‌یابد، لذا پیوند زبان و ذهن در زبان‌شناسی شناختی جایگاه اصلی دارد (پاکتچی و افراشی، ۱۳۹۹: ۱۲۸). این علم، زبان را ابزاری برای نظم و سامان‌بخشی پردازش و انتقال اطلاعات می‌داند و رابطه میان زبان، انسان، ذهن انسان و تجارب فیزیکی و اجتماعی را بررسی می‌کند. اینکه چگونه وقتی کاربران زبان می‌خواهند موقعیتی را توصیف کنند، اطلاعات موجود در ذهن آنها در مفهوم‌سازی و سامان‌دهی آن موقعیت تأثیری گذارد. به‌عبارتی ساختار زبان، انعکاس مستقیم شناخت است (اسودی و مختاری، ۱۴۰۳: ۱۲-۱۳).

۱-۲-۲. معناشناسی شناختی

معناشناسی، یکی از حوزه‌های زبان‌شناسی است که چگونگی سازمان‌یافتن دانش ناخودآگاه سخن‌گویان زبان درباره تکوین و درک و انتقال معنی را مطالعه می‌کند. امروز معناشناسان به این باور مشترک دست یافته‌اند که به دلیل ماهیت چندبعدی معنا، دستاورد

رویکردهای متفاوت، باید در کنار هم برای توصیف و تبیین به کار گرفته شود (پاکنچی و افراشی، ۱۳۹۹: ۱۶). جدیدترین رویکرد در مطالعه معنانشناسی زبان، معنانشناسی شناختی است که در کنار دستور شناختی، زبان شناسی شناختی را به وجود می آورد (همان: ۱۲۷). «در سال ۱۹۸۰ نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون، استعاره را در چهارچوب شناختی و به عنوان سازوکاری ذهنی ارائه کرد. استعاره، در زبان عادی و ادبی، و نیز در بازنمایی غیرزبانی هنر، رابطه‌ای است که مفاهیم انتزاعی را به کمک مفاهیم عینی، مفهوم‌سازی می‌کند. پس از دهه ۱۹۹۰ در علوم شناختی، استعاره‌ها به مثابه شبکه‌های نورونی، ماهیتی کاملاً پذیرفته شده یافتند. فوکونیه و ترنر (۱۴۰۱) معتقدند که بحث استعاره مفهومی، بخشی از بحث گسترده‌تری است که به چگونگی تعامل نظام مفهومی با حوزه‌ها می‌پردازد. نظر اصلی فوکونیه و ترنر این است که برای پرداختن به پیچیدگی‌های تفکر بشر، به یک الگوی تک‌حوزه‌ای یا دوحوزه‌ای نمی‌توان بسنده کرد بلکه به الگویی شبکه‌ای یا چندفضایی از تفکر بشر نیاز داریم» (فتحی ایرانشاهی و همکاران، ۱۴۰۳: ۶).

«به اعتقاد معنانشناسان شناختی، انسان تجربیاتی را از جهان خارج کسب کرده‌است و در ذهن خود به صورت مفاهیمی نیارمی‌کند؛ این مفاهیم باید بتوانند در ایجاد ارتباط به کار روند لذا باید قراردادی باشند. این نکته، جذاب‌ترین بخش نگرش افرادی همچون لیکاف است؛ اینکه برخلاف سوسور - که نشانه را در سطح واژه به کار برده‌است - ایشان همین تعبیر را برای واحدهای بزرگتر تا سطح جمله تعمیم داده‌اند» (صفوی، ۱۳۸۳: ۳۶۷).

یکی از دستگاه‌های معنانشناسی که در تحقیقات قرآنی به طور گسترده تأثیر داشته، معنانشناسی ایزوتسوست. این محقق ژاپنی، نخستین کسی بود که مباحث معنانشناسی نوین را برای دستیابی به معنانشناسی قرآن به کار گرفته‌است. می‌توان به قرآن از دیدگاه‌های گوناگون کلامی، فلسفی، جامعه‌شناسی، صرفی و نحوی نگاه کرد ولی معنانشناسی، زاویه دید بنیادی دیگری را فراهم می‌نماید. به اعتقاد ایزوتسو، قرآن کریم با به کارگیری کلماتی که پیش از اسلام هم در جزیره العرب رواج داشت، به جابه‌جایی تصورات و تغییر وضع اساسی و نظم تازه بخشیدن به آن‌ها اقدام کرد؛ و نتیجه آن، انقلابی ریشه‌دار در طرز نگرش و دریافت اعراب نسبت به جهان وجود، پدید آورد. به عبارتی چون کلمات را از ترکیبات شناخته شده سنتی آن‌ها بیرون آورد و در ترکیبات کاملاً متفاوت تازه‌ای به کار برد، از خود این تغییر وضع و محل استعمال به صورتی ژرف متأثر می‌شوند (ایزوتسو، ۱۳۷۳: ۷).

ایزوتسو اینگونه بیان می‌کند که قرآن در معنانشناسی واژگان دست برد و از این طریق، جهان بینی عرب جاهلی را دگرگون ساخت. واژگان کلیدی قرآن، از پیش شناخته شده بودند، ولی اسلام آن‌ها را در شبکه تصور تازه‌ای که تا آن زمان، ناشناخته بود جای داد؛ قرآن، واژگان جدید با معنای جدید به کار نبرد بلکه به واژه‌های کهن، معنای جدید بخشید و اینگونه جهانی جدید ساخت و این همان معجزه زبان و قلم و واژگان است. جهان بینی قرآن، مولود نظام معنایی آن است و قرآن به واسطه آن، جهان بینی جدیدی پدید آورد. لذا این انقلاب، به نوعی انقلاب معنانشناسی بود (قائمی‌نیا، ۱۴۰۲: ۴۱-۴۷). این اعجاز قرآن در بخشیدن جان تازه به کلمات و مفاهیم کهن، به نوعی همان آشنایی‌زدایی است که شفیع کدکنی در رستاخیز کلمات خود، آن را زدودن غبار عادت از چشم مخاطب می‌داند (شفیع کدکنی، ۱۴۰۳: ۱۰۰-۹۲). واژگان کلیدی قرآن، واژگان جدیدی نبود که تازه وضع شده باشند ولی همین جابه‌جایی تصورات و تغییر وضع اساسی انقلابی ریشه‌دار در نگرش‌ها ایجاد کرد (قائمی‌نیا، ۱۳۸۹: ۵۳۸-۵۳۶).

۱-۲-۳. فضاهای ذهنی

نظریه فضاهای ذهنی، از مباحث بنیادی در معنانشناسی شناختی است که نخستین بار توسط فوکونیه (۱۹۸۵) مطرح شد. این نظریه بر آن است که معنا، یک داده آماده و ثابت در زبان نیست بلکه همچون دستورالعملی است که ذهن از آن، برای ساخت معنا در بستر گفتمان بهره‌می‌گیرد (صفوی، ۱۳۸۳: ۳۶۹). به بیان دیگر، تحلیل معنای جمله، در تعامل با شبکه‌ای از جملات و مفاهیم پیرامون خود معنا می‌یابد (قائمی‌نیا، ۱۳۹۰: ۴۵۳).

ایده اصلی فوکونیه آن است که فرایندهای زبانی، مبتنی بر فرض و مقایسه فضاهای ذهنی متعدد است؛ گوینده یا شنونده هنگام مواجهه با متن، چندین فضای بالقوه می‌سازد و از طریق ایجاد ارتباط و نگاشت میان آن‌ها، معنا شکل می‌گیرد (قائمی‌نیا، ۱۳۹۰: ۴۵۵-۴۵۶). این فضاها واقعیت‌های بالقوه‌ای هستند که هنگام شنیدن یا خواندن متن به صورت پویا فعال می‌شوند (شیرافکن و قائمی‌نیا، ۱۳۹۵: ۷۰). اهمیت این نظریه در آن است که روابط میان فضاها و انطباق‌های متقابل آن‌ها، ظرفیت بی‌پایانی برای تولید معانی جدید فراهم می‌کند و بدین ترتیب می‌توان پیچیدگی‌های تفکر بشری را توضیح داد.

فوکونیه و ترنر (۱۴۰۱) در ادامه‌ی این دیدگاه بر الگوی چندفضایی یا شبکه‌ای تأکید می‌کنند. بر اساس این الگو، فضاهای دروندادی با هم ترکیب می‌شوند و با کمک استعاره‌ها، تشبیه‌ها و نگاشت‌های مفهومی، فضاهای آمیخته‌ای ایجاد می‌شود که منشأ خلق معانی تازه‌اند. این فرآیند معمولاً از «فضای پایه» آغاز می‌شود و سپس فضاهای دیگر در تعامل با آن شکل می‌گیرند (فتحی ایرانشاهی و همکاران، ۱۴۰۳: ۶).

نظریه فضاهای ذهنی نشان می‌دهد که معنا حاصل ارتباط و تعامل میان فضاهای مختلف است؛ به گونه‌ای که هر جمله یا عبارت، فضایی تازه را بر اساس فضاهای قبلی فعال می‌کند و از رهگذر این شبکه ارتباطی، فهم متن شکل می‌گیرد. به بیان دیگر، معنا، نه در سطح واژگان منفرد بلکه در جریان ترکیب و هم‌نشینی فضاها حاصل می‌شود. ساختار این فضاها معمولاً با یک «فضای پایه» آغاز می‌شود که بستر اصلی معنا را فراهم می‌آورد و سپس فضاهای دیگر بر اساس استعاره، مشابهت یا روابط مفهومی به آن افزوده می‌شوند؛ در نهایت، از تعامل و ترکیب فضاها، یک فضای نهایی یا «هدف» شکل می‌گیرد که بیانگر مقصود کلی گفتمان است (قائمی‌نیا، ۱۳۹۶: ۱۰۸-۱۰۵). بر این اساس، در الگوی تحلیل فضاهای ذهنی، نخست، متن بر یک بستر عینی یا واقعی استوار می‌شود که موقعیت اصلی معنا را شکل می‌دهد. این فضا، چهارچوب اولیه درک را فراهم می‌کند و مبنای شکل‌گیری فضاهای دیگر است؛ سپس متن با بهره‌گیری از استعاره‌ها، مشابهت‌ها یا روابط مفهومی، فضای دیگری را فعال می‌کند که فضای منبع یا مستعار نام دارد و کارکرد آن، توضیح، تعمیق و روشن‌سازی فضای پایه است. این فضا نقش تبیینی دارد و منبعی برای بهتر فهمیدن مفهوم پایه است. در پایان، از تعامل و ترکیب فضای پایه و فضای منبع، «فضای هدف» شکل می‌گیرد؛ این فضا همان معنای نهایی و مقصود کلان گفتمان است که پیام اصلی متن را بازنمایی می‌کند.

با چنین ظرفیتی، نظریه فضاهای ذهنی به ابزاری قدرتمند در تحلیل گفتمان قرآن بدل می‌شود؛ زیرا متون وحیانی به‌ویژه قرآن کریم، همواره در سطوحی چندلایه از معنا شکل گرفته‌اند و تبیین این لایه‌ها، نیازمند چهارچوبی است که توانایی بازسازی شبکه‌های مفهومی و استعاری را داشته‌باشد. معناشناسی شناختی، با تأکید بر نقش تجربه زیسته انسان در درک مفاهیم انتزاعی (توکل‌نیا و حسومی، ۱۳۹۸: ۲۲)، امکان می‌دهد تا حتی مفاهیمی مانند مقاومت، جهاد یا نصرت الهی که انتزاعی و فرابشری‌اند، در قالب فضاهای ذهنی، عینی‌سازی شوند.

پژوهش حاضر، با تکیه بر این چهارچوب، آیاتی از قرآن را که به تشریح جهاد دفاعی پرداخته‌اند، تحلیل می‌کند. در این رویکرد:

فضای پایه به‌عنوان بستر عینی متن شناسایی می‌شود؛

فضای منبع به‌مثابه لایه‌های استعاری و مفهومی برای کمک به فهم معنا استخراج می‌گردد؛

از ترکیب این دو، فضای هدف شکل می‌گیرد که گفتمان الهی درباره مقاومت را بازنمایی می‌کند.

در بخش تحلیل، ضمن استناد به چهارچوب نظری فضاهای ذهنی برای تقویت مبانی معنایی، به منبع تفسیری *المیزان* استناد شده است. بدین وسیله، تحلیل شناختی متن قرآنی با پشتوانه تفسیر سنتی پیوند خورده، و ابعاد معنایی آیه به صورت نظام‌مند تبیین گردیده است. به این ترتیب، روش پژوهش حاضر، ترکیبی از تحلیل زبان‌شناسی شناختی (فضاهای ذهنی) و بررسی تفسیری است که ضمن توجه به متن قرآن و بافت تفسیری آن، از ظرفیت‌های نظریه‌های نوین زبان‌شناسی در فهم و بازنمایی معنای آیات بهره گرفته است.

۲- بحث

۲- ۱. تحلیل شناختی فضای ذهنی آیه ۳۹ سوره حج

﴿أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ﴾

ترجمه: «اینکه به آن مؤمنانی که مورد هجوم قرار می‌گیرند، از جانب خدا رخصت داده شده است که به جهاد اقدام کنند. این بدان سبب است که آنان مورد ستم قرار گرفته‌اند و قطعاً خدا بر یاری آنان تواناست و پیروزشان خواهد کرد» (صفوی، ۱۳۸۸: ۳۳۷).

فضای پایه و واقعیت:

بنابر نظر علامه در المیزان از ظاهر سیاق آیه اینگونه برمی‌آید: «مراد از جمله (أَذِنَ) فرمان به اذن باشد، نه اینکه بخواهد از اذن سابق خبر دهد و از جمله (لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ) برمی‌آید که مراد از این اذن، اذن به قتال است و به همین جهت نفرمود: اذن للذين آمنوا، بلکه فرمود: (أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ) پس اینکه تعبیر (لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ) را به کار برد؛ خود دلیل بر این است که به چه کاری اجازه داده شده‌اند» (طباطبایی، ۱۳۷۴ ج ۱۴: ۵۴۳).

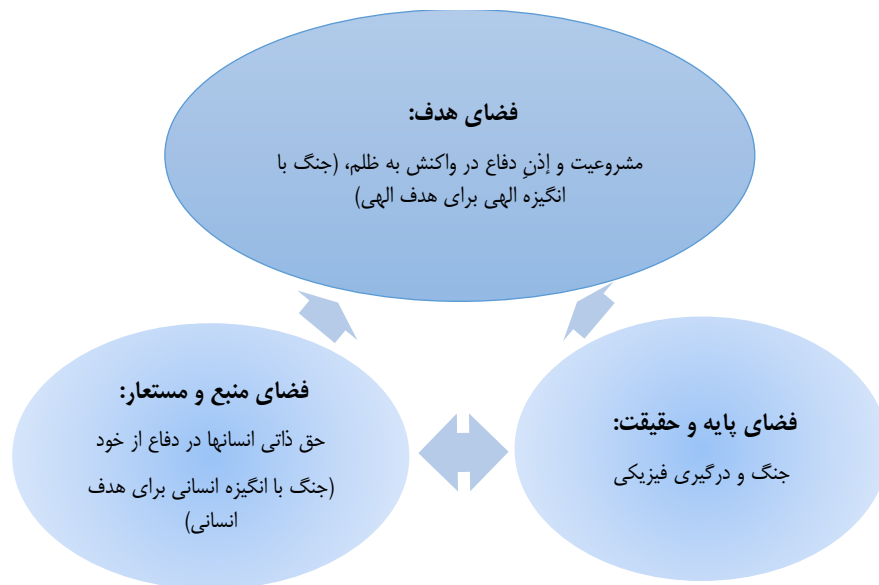
در تحلیل فضا سازی واژه (يُقَاتَلُونَ) در آیه مذکور بنابر نظریه فضاهای ذهنی، فضای پایه و واقعیت، مربوط به «واقعیت جنگ و درگیری فیزیکی» است. واژه مجهول (يُقَاتَلُونَ) اشاره به گروهی دارد که مورد حمله واقع شده‌اند. به عبارتی آنها آغازگر جنگ نیستند و از آنجا که «مورد حمله و ظلم» قرار گرفته‌اند ناچار به دفاع از خود شده‌اند؛ همانگونه که علامه در تفسیر واژه يُقَاتَلُونَ ذیل آیه فوق بیان می‌کند: «... معنایش کسانی است که مورد کشتار مشرکین واقع می‌شوند (یعنی کسانی که مشرکین ایشان را می‌کشند) و فلسفه این اجازه هم همین است که مشرکین، آغاز به این عمل کردند و اصولاً خواستار جنگ و نزاعند» (همان). لذا در این فضای واقعی آنچه به عنوان حقیقت و واقعیت مطرح است، «ظلم» است که به جنگ منجر شده؛ لذا جنگ یک واقعیت تحمیلی بر مظلومان است.

فضای منبع و مستعار:

علامه در ادامه آیه، ذیل تفسیر جمله (بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا) حرف «باء» را سببیت دانسته و معتقد است: «همین خود علت اذن را می‌فهماند که اگر به مسلمانان اجازه قتال دادیم، به خاطر آن است که به آنها «ستم» شده، اما اینکه چگونه ستم می‌شد جمله (الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ ...) آن را تفسیر می‌کند» (همان)؛ پس می‌توان اینگونه بیان کرد که مفهوم به‌استعاره گرفته شده از واژه «ظلموا»، ترسیم‌کننده فضایی است که شامل یک فشار خارجی برای کشیده شدن به جنگ، و طبق نظریه فضاهای ذهنی، این همان فضای منبع برای درک بهتر مفهوم اراده الهی است.

فضای هدف:

از ترکیب دو فضای واقعی (پایه) و استعاری (منبع)، می‌توان به فضای هدف یا همان اراده و گفتمان الهی در باب مقاومت دست یافت. هدف، دارای یک مفهوم انتزاعی است که برای روشن شدن معنای آن، از فضای منبع استعاره و کمک گرفته می‌شود. در این فضای هدف، خداوند به دنبال بیان یک تشریح الهی است و آن، «مشروعیت و تکلیف الهی قتال» است. اگر تا پیش از این، نگاه به «قتال» یک وظیفه سیاسی و نظامی بود، اکنون یک رنگ الهی به خود گرفته و تکلیفی الهی شمرده می‌شود و صرفاً یک واکنش انسانی نیست و آن عبارت است از مشروعیت و اذن الهی برای «جنگ دفاعی» در واکنش به «ظلم»؛ یک حقیقت دفاعی در چهارچوب اخلاقی که نصرت و یاری الهی را در پی دارد. می‌توان این فضاهای ذهنی را در شکل ۱ نشان داد:

شکل ۱. مدل فضای ذهنی آیه ۳۹ سوره حج

۲-۲. تحلیل شناختی فضای ذهنی آیه ۴۰ سوره حج

﴿الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبَّنَا اللَّهُ وَ لَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَ بِيَعُ وَ صَلَوَاتُ وَ مَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾

ترجمه: «همانان که به ناحق از دیارشان بیرون رانده شدند؛ اخراجشان سببی جز این نداشت که می گفتند پروردگار ما خداست؛ و اگر خدا با حکم جهاد، برخی از مردم را توسط برخی دیگر دفع نمی کرد، صومعه های راهبان و کلیساهای مسیحیان و معابد یهودیان و مساجد مسلمانان که در آن ها نام خدا بسیار برده می شود، ویران گشته بود؛ و قطعاً خدا کسانی که او را یاری می دهند، یاری خواهد کرد زیرا خدا نیرومند و شکست ناپذیر است» (صفوی، ۱۳۸۸: ۳۳۷).

علامه در تبیین مورد ظلم قرار گرفتن مومنان، این تفسیر را ارائه می دهد: «الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبَّنَا اللَّهُ، این آیه، بیان مظلومیت مؤمنین است و آن اینکه کفار بدون هیچ گونه حق و مجوزی، ایشان را از دیار و وطنشان مکه بیرون کردند؛ آن هم نه اینطور که دست ایشان را بگیرند و از خانه و شهرشان بیرون کنند بلکه آن قدر شکنجه و آزار کردند و آنقدر برای آنان صحنه سازی کردند، تا ناگزیر شدند با پای خود شهر و زندگی را رها کرده و در دیار غربت منزل کنند و از اموال و هستی خود چشم پوشیده، و با فقر و تنگدستی گرفتار شوند؛ عده ای به حبشه رفتند و جمعی بعد از هجرت رسول خدا (ص) به مدینه؛ پس معنای اخراج در اینجا این است که آنها را به خروج مجبور کردند» (طباطبایی، ۱۳۷۴ ج ۱۴: ۵۴۵).

فضای پایه:

علامه در تشریح حکمت قتال اینگونه معتقد است: «چیزی که هست دفاع از طریق قتال، آخرین وسیله دفاع است؛ زمانی به آن متوسل می شوند که راه های دیگر به نتیجه نرسد؛ مانند آخرین دواء که همان داغ کردن است زمانی به آن متوسل می شوند که سایر درمان ها نتیجه ندهد؛ چون در قتال نیز بشر اقدام می کند به اینکه بعضی از اجزای بدن یا افراد اجتماع از بین بروند تا بقیه نجات یابند و این سنتی است که در جوامع بشری جریان دارد بلکه به انسان ها اختصاص نداشته، و هر موجودی که به نحوی شخصیت و استقلال دارد این سنت را دارد که احياناً مشقت موقتی را برای راحتی دائمی تحمل کند» (همان). در تطبیق نظریه فضاهای ذهنی فوکونیه در این آیه، می توان از این زاویه دید به محتوای آیه و فضا سازی آن نگاه کرد؛ خداوند در ترسیم فضای پایه که همان واقعیت و فضای ذهنی مخاطب است، از جنگ فیزیکی، اخراج و آوارگی به شیوه ای ناعادلانه سخن می گوید.

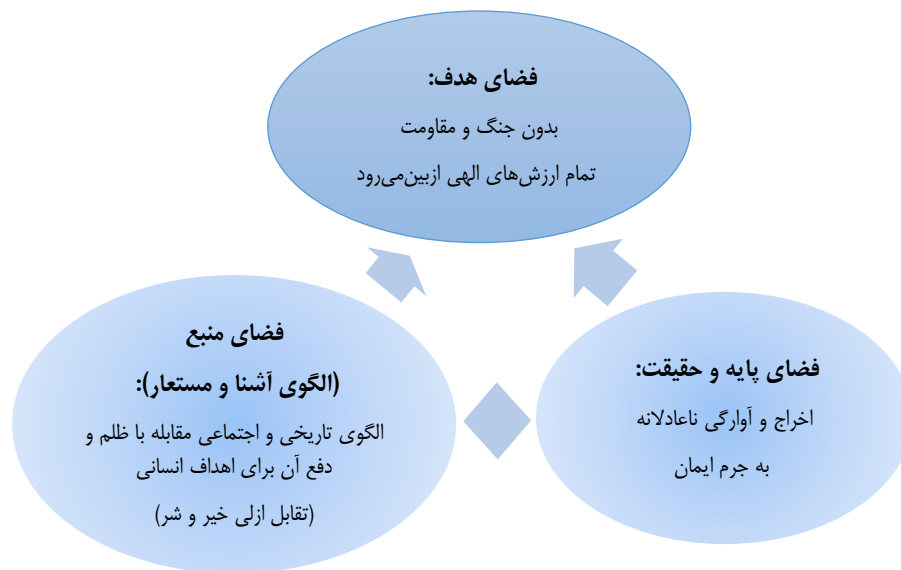
فضای منبع:

قرآن کریم در ادامه برای وصول به مقصود، یک الگوی آشنا را که (فضای منبع) نام دارد، بیان می‌کند؛ این الگوی آشنا «منبعی» است برای استعاره گرفتن یک «مفهوم» در درک بهتر آن واقعیت پیشتر بیان شده. این فضای منبع که بایستی یک الگوی آشنا برای مخاطب باشد چیست؟ خداوند برای استعاره گرفتن مفهوم مدنظر خود، چه الگوی آشنا و منبع بهتری را برای درک و فهم مخاطب ترسیم می‌کند؟ این فضای منبع، همان تقابل ازلی و ابدی خیر و شر است؛ آنچه که در سنت انسانی «قتال و جهاد» نام دارد و در سنت الهی از آن به «دفع الله» یاد می‌شود؛ منبع و مفهوم آشنای «دفع» که در ذهن مخاطب تقریب به معنا و مقصود ایجاد می‌کند. این فضای منبع، همان واقعیت ملموس تاریخی و اجتماعی بشر است در دفاع از خود و مقابله با ظلم البته با انگیزه انسانی در جهت حفظ منافع انسانی.

علاوه نیز با ظرافت، مفهوم «دفع» را یک سنت فطری و آشنا دانسته و ذیل تفسیر آیه، اینگونه بیان می‌کند: «مراد از (دفع الله للناس)، اعم از مسئله جهاد است؛ چون «دفاع مردم» از منافع حیاتی خود و حفظ استقامت وضع زندگی، سنتی فطری است که - چه این آیه بفرماید و چه نفرماید- در میان مردم جریان دارد، هرچند که این سنت فطری هم منتهی به خدای تعالی می‌شود. اوست که آدمی را به چنین روشی هدایت کرده، چون می‌بینیم که انسان را مانند سایر موجودات مجهز به جهاز و ادوات دفاع کرده، تا به آسانی بتواند دشمن مزاحم حش را دفع دهد و نیز او را مجهز به فکر کرده، تا با آن به فکر درست کردن وسایل دفع و سلاح‌های دفاعی بيفتد تا از خودش و هر شأنی از شئون زندگی‌اش که مایه حیات و یا تکمیل حیات و تمامیت سعادت او است دفاع کند... از این آیه شریفه استفاده می‌شود که در شرایع سابق نیز حکم دفاعی فی‌الجمله بوده هرچند که کیفیت آن را بیان نکرده است... به عبارتی، قتال در اسلام از فروعات همان سنت فطری است» (همان).

فضای هدف:

از ترکیب دو فضای مبدأ و مستعار، می‌توان به فضای مقصد و هدف یا همان اراده و گفتمان الهی مقاومت دست یافت؛ فضای هدف، یک مفهوم انتزاعی است که درک آن نیاز به کسب استعاره از فضای منبع دارد. این مفهوم انتزاعی و جدید چیست که درک آن برای مخاطب دشوار است؟! رابطه بین جنگ و حفظ ارزش‌های الهی چیست؟ اینکه بدون ایستادگی و مقاومت در برابر ظلم، تمام ارزش‌های الهی از بین می‌رود. این‌ها مفاهیم جدیدی است که خداوند قصداً در آن‌ها را برای مخاطب ترسیم و تشریح کند؛ زیرا تا پیش از این، جنگ فقط با انگیزه انسانی برای حفظ منافع انسانی بوده و اکنون خداوند به دنبال ترسیم مفاهیمی بالاتر از این سطح است؛ لذا برای درک بهتر آن‌ها به سراغ یک فضای منبع می‌رود تا از آن استعاره کند و مفاهیم را قریب به ذهن مخاطب سازد. این فضای منبع، همان واقعیت ملموس تاریخی و اجتماعی بشر است در دفاع از خود و مقابله با ظلم البته با انگیزه انسانی. حال با کمک این مفهوم استعاری و ملموس، خداوند هدف خود را که یک مفهوم انتزاعی است بیان می‌کند و آن عبارت است از اینکه بدون ایستادگی، (همه ارزش‌های الهی) از بین خواهند رفت. همان مشروعیت الهی ایستادگی مقابل ظلم و تجاوزگری است که طبق قسم و سوگند الهی، با نصرت خداوندی همراه خواهد بود. اگر گمان بر این باشد که ایستادگی در مقابل ظلم، صرفاً با انگیزه انسانی و دنیایی است؛ با آن اراده‌ای که ایستادگی در برابر ظلم را یک انگیزه الهی می‌داند، بسیار تفاوت دارد. در پایان آیه، خداوند وعده نهایی خود را با تأکید بیان می‌کند: «لامی که بر سر جمله «لَیَنْصُرَنَّ» آمده لام قسم است و علاوه بر اینکه سوگند یاد کرده است، وعده خود را با نون تأکید ثقیله، تأکید هم کرده است و آن وعده، این است که هر کس او را با جهاد و قتال با دشمنان یاری کند، او یاریش می‌کند و خدای تعالی به این وعده خود در حق مسلمانان وفا کرد و در جنگ‌ها و غزوات بر دشمنان پیروزیشان داد، البته این تا وقتی بود که مسلمانان، دین خدا را یاری می‌کردند» (همان: ۵۴۶). برای درک بهتر این فضای ذهنی، می‌توان الگوی زیر را ارائه داد:

شکل ۲. مدل فضای ذهنی آیه ۴۰ سوره حج

۲-۳. تحلیل شناختی فضای ذهنی آیه ۶۰ سوره انفال

﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَاتَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَنْظُمُونَ﴾

ترجمه: «شما مؤمنان باید برای مقابله با کافرانی که پیرامون شما هستند، آنچه در توان دارید از نیروی رزمی و اسبان بسته (آماده نبرد) فراهم آورید تا بدین وسیله کسانی را که دشمن خدا و دشمن شمایند، بترسانید [و اندیشهٔ هجوم به مسلمانان را از آنان سلب کنید] و نیز باید برای مقابله با دشمنان دیگری که غیر از اینانند و شما از آنان بی‌خبرید و خدا به وجودشان آگاه است، نیروی رزمی آماده کنید و بدانید که هر چیزی را در راه خدا هزینه کنید، بی‌کم و کاست به شما بازگردانده می‌شود و بر شما ستم نخواهد شد» (صفوی، ۱۳۸۸: ۱۸۸).

فضای پایه:

فضای ذهنی مخاطب یا همان فضای پایه و حقیقی در این آیه، آماده‌سازی تجهیزات نظامی است که در قالب کلماتی از قبیل قوه و رباط و ... ذهنیت مخاطب آیات را نشان می‌دهد. در ترسیم فضای منبع که همان الگوی آشنا و شناخته‌شدهٔ بشر است، می‌توان از این بخش از تفسیر علامه بهره‌برد که بیان کرده‌است: «مسئلهٔ جنگ و جدال و اختلافاتی که منجر به جنگ‌های خسارت‌زا می‌شود امری است که در مجتمعات بشری گریزی از آن نبوده و خواه‌ناخواه پیش می‌آید؛ اگر این امر قهری نبود، انسان در خلقتش به قوایی که جز در مواقع دفاع به کار نمی‌رود از قبیل غضب و شدت و نیروی فکری، مجهز نمی‌شد. پس اینکه می‌بینیم انسان به چنین قوایی در بدن و در فکرش مجهز است؛ خود دلیل بر این است که وقوع جنگ، امری است اجتناب‌ناپذیر و چون چنین است به حکم فطرت بر جامعهٔ اسلامی واجب است که همیشه و در هر حال تا آنجا که می‌تواند و به همان مقداری که احتمال می‌دهد دشمنش مجهز باشد، مجتمع صالحش را مجهز کند» (طباطبایی، ۱۳۷۴ ج ۹: ۱۵۱).

فضای منبع:

فضای منبع، استعاره‌ای است برای روشن‌تر شدن هدف؛ یک الگوی آشنا و ملموس برای مخاطب. این الگوی آشنا همان نزاع دائم میان نوع بشر بر اساس اختلاف فکر و طبع و منافعی است. علامه در ادامهٔ تفسیر خود اینگونه بیان نموده‌است: «... مجتمع انسانی غیر از این نیست که از افراد و اقوامی دارای طبایع و افکار مختلف تشکیل می‌یابد و در این مجتمع، هیچ اجتماعی بر اساس

۲-۴. تحلیل شناختی فضای ذهنی آیه ۶۵ سوره انفال

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾

ترجمه: «ای پیامبر، مؤمنان را به پیکار با کافران برانگیز. اگر از شما بیست تن شکیبا باشند، بر دویست تن از کافران چیره می‌شوند، و اگر از شما صد تن شکیبا باشند بر هزار تن از کفرپیشگان پیروزمی‌شوند» (صفوی، ۱۳۸۸: ۱۸۵).

فضای پایه:

فضای پایه یا همان فضای ذهنی مخاطب در این آیه چیست؟ خداوند در حال ترسیم فضای ذهنی مخاطب است. در ذهن مخاطب چه می‌گذرد؟ رمز اینکه یک مؤمن صابر می‌تواند بر ده کافر چیره‌گردد، چیست؟ فضای ذهنی مخاطب، ترس از زیادی لشکر مشرکان است. علامه در تفسیر آیه اینگونه بیان می‌کند: «و حرف باء در جمله «بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ» سببیت را می‌رساند و ممکن هم هست به اصطلاح ادبی باء آلت باشد، هرچه باشد جمله را تعلیلیه می‌کند و این تعلیل، متعلق به کلمه «یغلبوا» است و معنایش این است که بیست نفر صابر از شما، بر دویست نفر از کسانی که کافر شده‌اند غالب می‌شوند و صد نفر صابر از شما، بر هزار نفر از کسانی که کافر شده‌اند غالب می‌آیند و این غلبه به علت این است که کفار، مردمی هستند که نمی‌فهمند» (طباطبایی، ۱۳۷۴ ج ۹: ۱۶۱).

فضای هدف:

خداوند در این آیه برای تشویق و ترغیب مؤمنان به جنگ، از قاعده‌ای فراتر از محاسبات مادی صحبت می‌کند و آن اینکه «گروه کوچکی از مؤمنان می‌توانند بر گروه بزرگی از کفار غلبه کنند و آنها را شکست دهند». این مفهوم از نظر محاسبات عادی جنگی غیرقابل درک، و انتزاعی است زیرا معمولاً برتری عددی در جنگ‌ها نقش تعیین‌کننده دارد اما این آیه، معادلات معمول را به هم می‌زند: چگونه یک گروه کوچک می‌تواند بر گروه ده‌برابر بزرگ‌تر غلبه کند؟ این مسئله، منطقی به نظر نمی‌رسد.

علامه علت‌العلل غلبه مؤمنان بر کفار را (نبود فهم در کفار) می‌داند و اینگونه بیان می‌کند: «آیه شریفه، حکم کلی خود را روی همین حساب برده و می‌فرماید بیست نفر از مؤمنین بر دویست نفر از کفار، غالب می‌شوند و سرش این است که مؤمنان در هر اقدامی که می‌کنند اقدامشان ناشی از ایمان به خداست و ایمان به خدا نیرویی است که هیچ نیروی دیگری معادل آن نبوده و در برابر آن تاب نمی‌آورد؛ چون به دست آوردن نیروی ایمان، مبتنی بر فهم صحیح است و همین فهم صحیح، صاحبش را به هر خلق و خوی پسندیده‌ای متصف می‌سازد و او را شجاع، باشهامت، پر جرئت، دارای استقامت و وقار و آرامش قلب و وثوق به خدا بارمی‌آورد، چنین کسی اطمینان و یقین دارد به اینکه به هر تقدیر چه کشته شود و چه بکشد؛ برد با اوست، زیرا در هر دو تقدیر، پاداشش بهشت است و او در خود مصداقی برای مرگ به آن معنایی که کفار معتقدند و آن را نابودی می‌پندارند، نمی‌بیند و این نیست مگر به خاطر فقه مؤمنان که خود علم و ایمان را در بر دارد، و به خاطر جهل کفار که خود ملازم با کفر و هوی پرستی است» (همان: ۱۶۱-۱۶۲).

نیروی روحی، ایمان و صبر به عنوان عامل برتری معرفی می‌شوند، درحالی که در میدان نبرد، معمولاً ابزار و تعداد جنگجویان عامل تعیین‌کننده است. پس فضای هدف در این آیه، یک مفهوم انتزاعی و غیرمعمول است: (برتری عددی، لزوماً عامل تعیین‌کننده پیروزی نیست بلکه عوامل دیگری مثل ایمان، صبر و درک عمیق از حقیقت در تعیین نتیجه نبرد نقش اساسی دارند) اما این مفهوم برای آنکه توسط مخاطب درک شود، به یک فضای ملموس و آشنا نیاز دارد تا بهتر درک شود و اینجاست که «فضای مستعاری» به کار برده می‌شود:

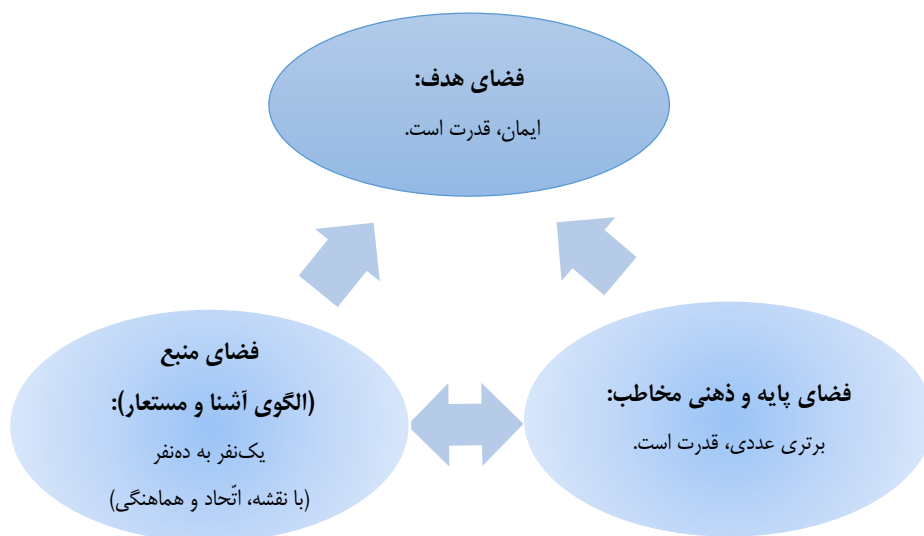
فضای منبع:

غلبه گروه کوچک بر گروه بزرگ، یک پیشینه ذهنی و تاریخ دارد که برای مخاطب، ملموس است و به نوعی همان عبارت «یک نفر به ده نفر» را به ذهن متبادر می‌سازد. قرآن برای درک بهتر این مفهوم، از یک مدل استعاری و ملموس استفاده می‌کند که

می‌توان آن را «نبردهای نامتقارن» نامید. اینکه در تاریخ بشر، نمونه‌هایی وجود داشته که گروهی کوچک با استفاده از تاکتیک، انگیزه و ایمان قوی‌تر، بر دشمنان بسیار بزرگ‌تر پیروز شده‌اند. برای مثال، در جنگ‌های قبیله‌ای، بارها پیش آمده که یک گروه کوچک و متحد، بر یک گروه بزرگ اما پراکنده و بی‌برنامه غلبه کند. در طبیعت نیز موجودات کوچک و به‌ظاهر ضعیف، اغلب با استفاده از هوش، سرعت و انسجام گروهی، دشمنان قوی‌تر را شکست می‌دهند؛ برای مثال، زنبورها وقتی متحد باشند، می‌توانند حیوانات بسیار بزرگ‌تر را از بین ببرند، یا گرگ‌ها که در گروه‌های کوچک اما هماهنگ شکار می‌کنند، حتی حیوانات بزرگ‌تر از خودشان را شکست می‌دهند. این مثال‌ها به‌عنوان یک فضای منبع عمل می‌کند و نشان می‌دهد که برتری عددی همیشه تعیین‌کننده نیست بلکه هماهنگی، انسجام، انگیزه و درک درست از شرایط می‌تواند به پیروزی منجر شود.

استعاره‌ای که این آیه ایجاد می‌کند آن است که در نبردهای تاریخی و در دنیای طبیعت، یک گروه کوچک اما هماهنگ و با انگیزه می‌تواند دشمن بزرگ‌تر را شکست دهد و در دنیای انسانی نیز ایمان، صبر و انسجام باعث برتری بر دشمنان بزرگ‌تر می‌شود. این استعاره کمک می‌کند تا فضای هدف که یک مفهوم انتزاعی و غیرقابل لمس است، برای مخاطبان قابل درک‌تر شود. فضای هدف در این آیه، این است که در جنگ، برتری عددی تنها عامل موفقیت نیست و نیروهای مؤمن به‌خاطر صبر، انگیزه و درک بهتر از حقیقت، می‌توانند بر دشمنان پرشمار پیروز شوند؛ اما چون این مفهوم، انتزاعی است نیاز به یک فضای مستعاری دارد. فضای منبع از یک حقیقت ملموس و تاریخی استفاده می‌کند: (نمونه‌های تاریخی و طبیعی نشان می‌دهند که گروه‌های کوچک اما هماهنگ و مصمم، می‌توانند بر گروه‌های بزرگ‌تر پیروز شوند).

قرآن با استفاده از این تصویر آشنا، فضای هدف را ملموس‌تر می‌کند و نشان می‌دهد که ایمان و صبر واقعی، یک نیروی واقعی و تأثیرگذار در میدان نبرد است. پس این آیه با استفاده از استعاره «برتری غیرمقارن» تلاش می‌کند مفهوم جدیدی را خلق کند: (یک گروه کوچک اما با ایمان و مقاوم، می‌تواند در برابر دشمنان بزرگ‌تر پیروز شود).

شکل ۴. مدل فضای ذهنی آیه ۶۵ سوره انفال

۲-۵. تحلیل شناختی فضای ذهنی آیه ۱۹۰ سوره بقره

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَفْقَهُونَكُمْ﴾

ترجمه: «و در راه خدا با کسانی (= مشرکان مکه) که با شما سر جنگ دارند، بجنگید و از حدود الهی تجاوز نکنید که خدا تجاوزگران را دوست نمی‌دارد» (صفوی، ۱۳۸۸: ۲۹).

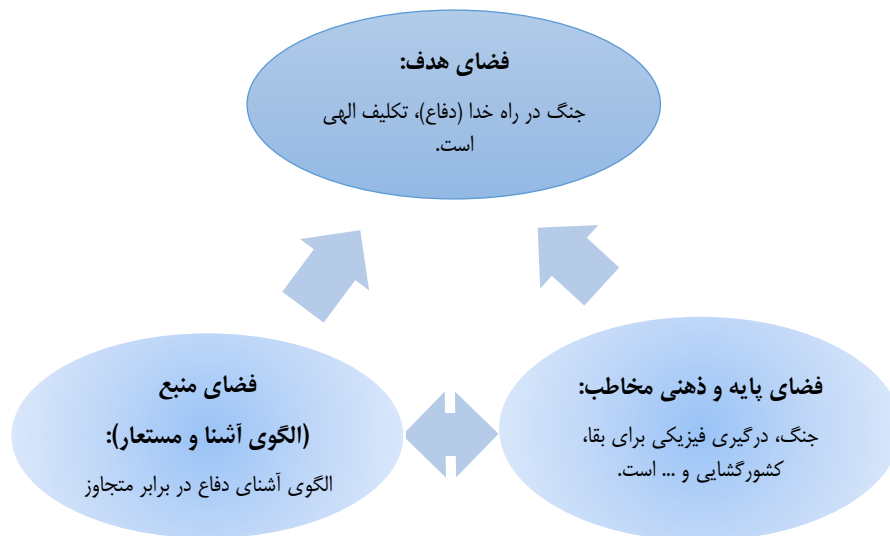
فضای پایه:

جنگ در راه خدا چه معنایی دارد؟ آیا جنگ، فقط و فقط یک درگیری نظامی است یا بعد دیگری هم دارد؟ تفاوت «جنگ عادی» با «جنگ در راه خدا» چیست؟ چالش اصلی در درک آیه، عبارت «قِتَالٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» است که یک مفهوم انتزاعی است و به توضیح و تبیین نیاز دارد. در این آیات، «قتال» را مقید به «قتال» کرده‌است و فرموده: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» (در راه خدا قتال کنید با کسانی که با شما قتال می‌کنند) روشن است معنای این کلام، اشتراط قتال به قتال نیست و نمی‌خواهد بفرماید اگر قتال کردند شما هم قتال کنید؛ چون در آیه، کلمه شرط به کار نرفته‌است. از سوی دیگر، قید نامبرده احترازی هم نمی‌تواند باشد، تا معنا شود که فقط با مردان قتال کنید نه با زنان و کودکان لشکر دشمن، (که بعضی اینطور معنا کرده‌اند) برای اینکه قتال با زنان و اطفال که قدرت بر قتال ندارند عملی بی‌معناست، بلکه ظاهر آیه این است که فعل «يُقَاتِلُونَكُمْ» برای حال و وصفی باشد برای اشاره و معرفی دشمن و مراد از جمله «الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» یعنی کسانی که حالشان حال قتال با مؤمنین است؛ و کسانی که در مکه چنین حالی را داشته‌اند همان مشرکین مکه بودند (طباطبایی، ۱۳۷۴ ج ۲: ۸۸). پس سیاق این آیات، سیاق آیه «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْتِهِمْ ظُلْمًا وَاِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ، الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ، اِلَّا اَنْ يَقُولُوا رَبَّنَا اللَّهُ» (حج/۴۰) است که اذن در آن اذنی است ابتدایی، در قتال با مشرکینی که مقاتله می‌کنند نه اینکه معنایش شرط باشد (همان).

«وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ...» قتال به معنای آن است که شخصی قصد کشتن کسی را کند که او قصد کشتن وی را دارد؛ و در راه خدا بودن این عمل به این است که غرض تصمیم‌گیرنده، اقامه دین و اعلاهی کلمه توحید باشد که چنین قتالی عبادت است که باید با نیت انجام شود. آن نیت عبارت است از رضای خدا و تقرب به او، نه استیلا بر اموال مردم و ناموس آنان» (همان). پس «قتال» در اسلام، جنبه دفاع دارد؛ اسلام می‌خواهد به وسیله قتال با کفار، از حق قانونی انسان‌ها دفاع کند؛ حتی که فطرت سلیم هر انسانی آن را برای انسانیت قایل است. قتال در اسلام، دفاع است و دفاع، بالذات محدود به زمانی است که حوزه اسلام مورد هجوم کفار قرار گیرد، برخلاف جنگ که معنای واقعی آن تجاوز و خروج از حد و مرز است. لذا قرآن کریم به دنبال فرمان قتال فرمود: «وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» تجاوز نکنید که خدا تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد. فضای هدف:

فضای هدف در این آیه، یک مفهوم پیچیده و انتزاعی است که تاکنون برای بشر مطرح نبوده. این فضای انتزاعی، «قتال فی سبیل الله» نام دارد و با آنچه تاکنون قتال نامیده می‌شد، متفاوت است؛ یک جهاد و مبارزه خاص که با نیت و هدفی والا انجام می‌شود، نه صرفاً برای قدرت، منافع شخصی یا کشورگشایی. این مفهوم، به دلیل پیچیدگی، نیاز به یک فضای منبع استعاری دارد تا برای مخاطب، ملموس تر شود. «جنگ در راه خدا» یعنی یک جنگ مشروع و اخلاقی که هدف آن فقط قدرت‌طلبی یا انتقام نیست؛ دفاع از حق و عدالت است، نه یک جنگ ظالمانه؛ یک نبرد میان خیر و شر که باید برای حفظ ارزش‌ها و جلوگیری از ظلم انجام شود. فضای منبع:

خداوند برای قابل درک کردن مفهوم «قتال فی سبیل الله»، از یک فضای منبع ملموس و شناخته شده استفاده می‌کند؛ آن فضای استعاری، استعاره از جنگ دفاعی (نبرد مشروع برای بقا و عدالت) است. در زندگی اجتماعی اگر کسی مورد حمله قرار بگیرد، طبیعی‌ترین واکنش، دفاع از خود است. در جنگ‌های تاریخی، معمولاً دو نوع جنگ وجود دارد: جنگ‌های تجاوزکارانه (برای قدرت‌طلبی و کشورگشایی) و جنگ‌های دفاعی (برای حفظ امنیت و مقابله با تهدید). در این آیه، قرآن می‌فرماید: «با کسانی که به شما حمله می‌کنند، بجنگید» که به نوعی بر مشروعیت دفاع تأکید دارد. بنابراین، «قتال فی سبیل الله» استعاره‌ای از یک دفاع مشروع و ایستادگی در برابر ظلم است.

شکل ۵. مدل فضای ذهنی آیه ۱۹۰ سوره بقره

۲-۶. تحلیل شناختی فضای ذهنی آیه ۷۸ سوره حج

﴿وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ﴾

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در آنچه مربوط به خداست - چنان که درخور تلاش برای اوست - تلاش کنید (صفوی، ۱۳۸۸: ۳۴۱). طبق تفسیر علامه در *المیزان*، کلمه «جهاد» به معنای بذل جهد و کوشش در دفع دشمن است و بیشتر بر مدافعه به جنگ اطلاق می‌شود ولیکن گاهی به‌طور مجاز توسعه داده می‌شود به‌طوری که شامل دفع هر چیزی که ممکن است شری به آدمی برساند می‌شود؛ مانند شیطان که آدمی را گمراه می‌سازد و نفس اماره که آدمی را به بدی‌ها امر می‌کند و امثال این‌ها. در نتیجه، جهاد شامل مخالفت با شیطان در وسوسه‌هایش و مخالفت با نفس در خواسته‌هایش می‌شود که رسول خدا (ص) این قسم جهاد را «جهاد اکبر» نامید و ظاهراً مراد از جهاد در آیه مورد بحث، معنای اعم از آن و از این باشد و همه را شامل می‌شود؛ مخصوصاً وقتی می‌بینیم که آن را مقید به قید (در راه خدا) کرده به خوبی این عمومیت را می‌فهمیم چون این آیه، جهاد را متعلق کرده بر کاری که در راه خدا انجام شود پس جهاد اعم است. مؤید این احتمال، آیه «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» است و بنابر اینکه آن معنای اعم باشد معنای اینکه فرمود: جهاد کنید! حق جهاد این می‌شود که جهاد شما در معنای جهاد خالص باشد یعنی فقط جهاد باشد (نه هم جهاد و هم تجارت یا سیاحت یا غیر آن) و نیز خالص برای خدا باشد و غیر خدا در آن شرکت نداشته باشد، نظیر آن آیه که می‌فرماید: «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ» (آل عمران/ ۱۰۲) که حق تقوی آن است که فقط پرهیز از خدا باشد نه چیزهای دیگر. (طباطبایی، ۱۳۷۴ ج ۱۴: ۵۸۲). در اینجا نیز خداوند برای نزدیک ساختن مفهوم «قتال فی سبیل الله» به ذهن - که تا پیش از این برای اعراب تنها در قالب «قتال» و جنگ‌های قبیله‌ای تعریف شده بود - یک فضای ذهنی و انتزاعی ایجاد کرده است. فضای پایه و ذهن مخاطب، همان جهاد و تلاش است؛ فضای منبع، همان الگوی مستعار و آشناست که شامل دفاع در برابر متجاوز است و از ترکیب این دو فضا، فضای هدف، مفهوم «جهاد فی الله» شکل می‌گیرد.

۲- نتیجه‌گیری

تحلیل آیات نشان‌می‌دهد که مفهوم «قتال فی سبیل‌الله» فراتر از معنای رایج «جنگ» یا «قتال» در زمان مخاطب اولیه است و بار معنایی جدیدی به‌دست‌آورده‌است. اگرچه مفهوم دفاع و مقابله با دشمن به‌طور ظاهری قابل‌فهم است اما درک ابعاد اخلاقی، مشروعیت الهی و غایت والای این جهاد، بدون توجه به سازوکارهای شناختی که قرآن برای انتقال این معنا به‌کارگرفته‌است، محدود و سطحی خواهد بود. آن هم برای مخاطبی که درک روشنی از روح الهی جنگ ندارد.

مفهوم «قتال فی سبیل‌الله» در این آیات، یک مفهوم انتزاعی و نوظهور است که در مقابل معنای پیشین «قتال» قرار دارد؛ معنایی که تا پیش از این برای مخاطب دارای بار مفهومی دیگری بود. برای فهم این معنای جدید، قرآن از فضاهای ذهنی و استعاره‌های ملموس بهره‌می‌برد؛ از جمله، تجربه ملموس جنگ و دفاع مشروع، حفاظت از ارزش‌های مهم و نبرد میان خیر و شر. این استعاره‌ها به مخاطب امکان‌می‌دهد تا مفهومی انتزاعی را در قالبی قابل‌فهم و آشنا در ذهن خود ترسیم کند.

فضای پایه، تجربه عینی جنگ و دفاع مشروع است که مخاطب با آن آشناست. عناصر این فضا شامل فرد، دشمن و تلاش برای دفع ظلم و تجاوز است. این تجربه ملموس، زمینه‌ای است برای درک معنای انتزاعی جهاد در راه خدا و نشان‌می‌دهد جنگ تنها یک واکنش نظامی نیست بلکه دارای ابعاد اخلاقی و معنوی است. فضای منبع، شامل استعاره‌هایی است که قرآن برای ملموس کردن جهاد به‌کارمی‌گیرد: نبرد میان خیر و شر و دفاع از ارزش‌ها. با استفاده از این استعاره‌ها، مخاطب می‌تواند درک کند که جهاد فی سبیل‌الله نه صرفاً یک عمل فیزیکی بلکه فرآیندی اخلاقی و مشروع است. فضای هدف، جهاد فی سبیل‌الله به‌عنوان تکلیف الهی و فرآیندی معنادار است که شامل مشروعیت، اخلاق‌مندی و وعده نصرت الهی می‌شود. این فضا نشان‌می‌دهد مقاومت در گفتمان قرآنی از سطح یک واکنش اجتماعی و سیاسی صرف، فراتر رفته و به یک گفتمان الهی-شناختی بدل شده‌است.

بدون چنین چهارچوبی، تحلیل صرفاً به توصیف تاریخی یا فقهی جنگ محدود می‌شود و نمی‌تواند نشان‌دهنده چگونه قرآن، مفهوم مقاومت را از یک واکنش عینی و اجتماعی به یک تکلیف اخلاقی و الهی تبدیل می‌کند. نظریه فضاهای ذهنی، امکان بررسی چگونگی شکل‌گیری و انتقال معانی انتزاعی را فراهم می‌آورد و نشان‌می‌دهد قرآن با بهره‌گیری از ساختارهای استعاره‌ای و ذهنی، مفاهیم اخلاقی و الهی را در قالبی ملموس و قابل‌درک ارائه می‌کند. براساس این، استفاده از نظریه فضاهای ذهنی نه تنها تحلیل دقیق‌تر گفتمان مقاومت در قرآن را ممکن می‌سازد بلکه پلی میان سنت تفسیری (تفسیر المیزان) و دستاوردهای زبان‌شناسی شناختی مدرن ایجاد می‌کند و نشان‌می‌دهد مقاومت در قرآن، نه صرفاً یک کنش اجتماعی-سیاسی بلکه یک گفتمان الهی-شناختی است که درک آن بدون بررسی فضاهای ذهنی، تمام و کمال نخواهد بود.

فهرست منابع

- اسودی، علی. (۱۴۰۳). *درآمدی بر رویکردهای زبان‌شناسی شناختی در قرآن کریم*. تهران: دانشگاه خوارزمی
- ایزوتسو، توشیهیکو؛ آرام، احمد. (۱۳۷۳). *خدا و انسان در قرآن*. ج ۱. دفتر نشر فرهنگ اسلامی. بازیابی از <https://noorlib.ir/book/view/>
- پاکتچی، احمد؛ افراشی، آزیتا. (۱۳۹۹). *رویکردهای معناشناختی در مطالعات قرآنی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ر. پالمر، فرانک. (۱۳۶۶). *نگاهی تازه به معناشناسی*. ترجمه کورش صفوی. تهران: نشر مرکز.

- ر. لوریا، الکساندر. (۱۳۹۱). *زبان و شناخت*. ترجمه حبیب‌الله قاسم‌زاده. تهران: ارجمند.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۴۰۳). *رستاخیز کلمات*. تهران: انتشارات سخن.
- صفوی، کورش. (۱۳۸۳). *درآمدی بر معنی‌شناسی*. تهران: سوره مهر.
- صفوی، محمدرضا. (۱۳۸۸). *ترجمه قرآن بر اساس المیزان*. چاپ ۱. قم: دفتر نشر معارف.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۴). *ترجمه تفسیر المیزان*. ترجمه محمدباقر موسوی. ج ۱-۲۰. چاپ ۵. جامعه مدرسین حوزه علمیه قم دفتر انتشارات اسلامی.
- فتحی ایرانشاهی، طیبه؛ پورابراهیم، شیرین؛ و همکاران. (۱۴۰۳). «بررسی آمیختگی استعاره‌ی (عشق) در کتاب (فقه‌العشق) اثر یوسف زیدان براساس نظریه فوکونیه و ترنر». *لسان مبین*. شماره ۵۵، صص ۱-۲۴.
- فوکونیه ژ، ترنر م. (۲۰۰۱). *چگونه می‌اندیشیم* (آمیزه مفهومی و پیچیدگی‌های پنهان ذهن). تهران: نشر آگاه.
- قائمی‌نیا، علیرضا. (۱۳۸۹). *بیولوژی نص (نشانه‌شناسی و تفسیر قرآن)*. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- _____ . (۱۳۹۶). *استعاره‌های مفهومی و فضاهای قرآنی*. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- _____ . (۱۳۹۰). *معناشناسی شناختی قرآن*. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- _____ . (۱۴۰۲). *معناشناسی ۲*. تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

References [In Persian]

- Asvadi, A. (2024). An introduction to cognitive linguistic approaches in the Holy Qur'an. Tehran: Kharazmi University.
- Fathi Iranshahi, T., Pour Ebrahim, Sh., & Colleagues. (2024). A study of metaphorical blending of "love" in *Fiqh al-'Ishq* by Youssef Ziedan (Based on Fauconnier & Turner's theory). *Lisan-i Mubin*, 55, 1-24.
- Fauconnier, G., & Turner, M. (2001). *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Tehran: Nashr-e Agah.
- Izutsu, T., & Aram, A. (1994). *God and man in the Qur'an* (Vol. 1). Tehran: Daftar-e Nashr-e Farhang-e Islami. Retrieved from <https://noorlib.ir/book/view/22139>.
- Luria, A. R. (2012). *Language and cognition* (H. Ghasemzadeh, Trans.). Tehran: Arjmand.
- Palmer, F. R. (1987). *Semantics: A new outline* (K. Safavi, Trans.). Tehran: Nashr-e Markaz.
- Pakatchi, A., & Afrashi, A. (2020). *Semantic approaches in Qur'anic studies*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Qaemi Nia, A. (2010). *The biology of the text (Semiotics and interpretation of the Qur'an)*. Tehran: Research Institute for Culture and Islamic Thought.
- Qaemi Nia, A. (2011). *Cognitive semantics of the Qur'an*. Tehran: Research Institute for Culture and Islamic Thought.
- Qaemi Nia, A. (2017). *Conceptual metaphors and Qur'anic spaces*. Tehran: Research Institute for Culture and Islamic Thought.
- Qaemi Nia, A. (2023). *Semantics II*. Tehran: Research Institute of Hawzah and University.
- Safavi, K. (2004). *An introduction to semantics*. Tehran: Soore Mehr.

- Safavi, M. R. (2009). Qur'an translation based on al-Mizan (1st ed.). Qom: Daftar-e Nashr-e Ma'aref.
- Shafiei Kadkani, M. R. (2024). The resurrection of words. Tehran: Sokhan Publishing.
- Tabatabaei, M. H. (1995). Translation of Tafsir al-Mizan (M. B. Mousavi, Trans.; Vols. 1–20, 5th ed.). Qom: Society of Seminary Teachers of Qom, Islamic Publications Office.